

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Haziran/June 2024, ss. 83-88.

Geliş Tarihi–Received Date: 02.04.2024

Kabul Tarihi–Accepted Date: 23.05.2024

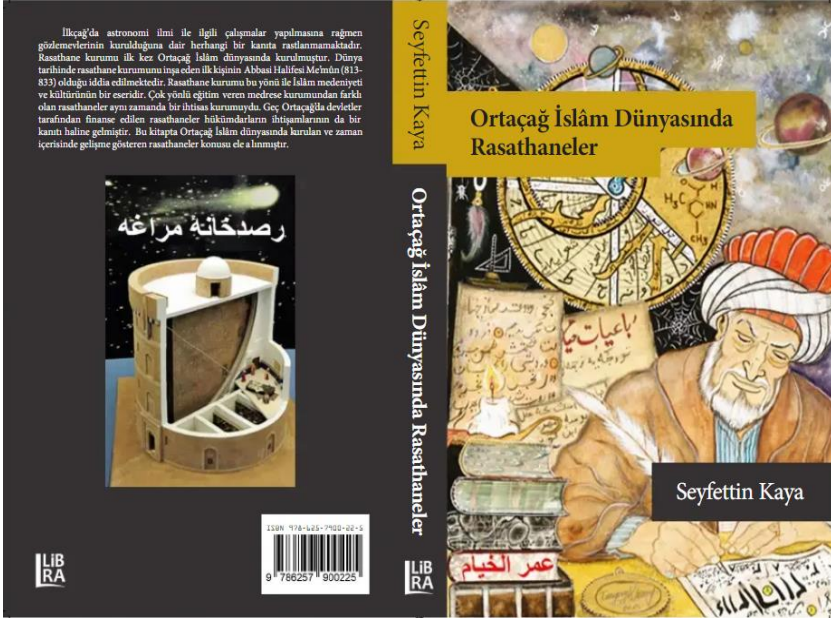
Kitap İncelemesi–Book Review

DOI: 10.5281/zenodo.12656162.

ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA RASATHANELER

Kaya, Seyfettin, Ortaçağ İslam Dünyasında Rasathaneler, 1. Baskı, İstanbul, Libra
Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020, 239 s., ISBN: 978-625-7900-27-0.

Hilal TAŞDEMİR*

İlkçağda astronomi ilmi ile ilgili çalışmalar yapılmış olmasına rağmen bu dönemde gözlemevlerinin kurulduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Rasathane kurumunun ilk kez Ortaçağ İslam dünyasında kurulduğu bilinmektedir. Dünya tarihinde rasathane kurumunu inşa eden ilk kişinin Abbasi Halifesi Me'mûn (813-833) olduğu iddia edilmektedir. Bu sebeple rasathane

* Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans
Öğrencisi, 0009-0002-5696-6886, e posta: hilal.tasdemir85@erzurum.edu.tr

kurumu, İslam medeniyeti ve kültürünün bir eseri olmuştur. Rasathaneler muhtelif şekillerde ders veren medrese kurumlarından farklı olarak aynı zamanda bir ihtisas kurumu olmuştur. Ortaçağa bakıldığında rasathanelerin devletler tarafından ekonomik olarak desteklenmesiyle hükümdarların ihtişamlarının da bir kanıtı haline gelmiştir. Seyfettin Kaya, bu kitapta Ortaçağ İslam dünyasında kurulan ve zamanla gelişme gösteren rasathaneler konusunu ele alarak aynı zamanda gözlemevlerinden de bahsetmiştir.

1977 yılında Elazığ'a bağlı Palu ilçesinde dünyaya gelen ilk ve orta öğrenimini burada tamamlayan Seyfettin Kaya, 2000 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Bilim Dalında 2013 yılında Yüksek Lisansını, 2018 yılında ise Doktorasını tamamladı. 2018 yılında Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne öğretim üyesi olarak atanmış şu anda ise görevini Doçent ünvanını alarak devam ettirmektedir. Selçuklular döneminde astronomi, Türk-İslam gökbilimcileri ve Bilim tarihi ile ilgili çalışmalarını devam ettirmektedir.

Yazar bu alanda 2021 yılında *Ortaçağ İslam Dünyasında Astronomi, Astroloji ve Gözlemevleri* adı altında bir kitap daha yayınlamıştır. Kaya, bu iki çalışmasında da giriş bölümünde Ortaçağ İslam dünyasında rasathane, gözlemevi, astronomi, nücum ve müneccimlik çalışmalarını kaleme alma nedenleri farklı şekillerde açıklanmıştır. Ortaçağ'da ilk kez İslam dünyasında akademik kadro ve güçlü bir donanımla ortaya çıkan gözlemevleri rasat ve astronomiyle ilgili çalışmaları yapmasının en önemli nedenleri Müslümanların ibadet vakitlerini belirlemek istemeleri, kible yönünü doğru bir şekilde tespit etmek ve ele almış olduğumuz eserde de görüleceği üzere hükümdarların astrolojiye olan meraklarından kaynaklı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Birinci Bölüm: İslam Dünyasında Kurulan İlk Rasathaneler ve Bazı Kişisel Gözlemevleri

Eserin birinci bölümünde “Şemmâsiyye Gözlemevi, Kasıyûn Gözlemevi ve Kişisel Gözlemevleri” başlıkları karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde Abbasiler döneminde bilim alanında yaşanan gelişmeler sonucunda rasathanelere ihtiyaç duyulmasıyla ortaya çıkan bu kurumun ilk olarak Abbasi Halifesi Me'mûn döneminde kurulan *Şemmâsiyye Gözlemevi* (Bağdat) (828-830) ve bu gözleminde

yapılan rasat çalışmalarına, gözlemevinde çalışan bilim insanlarına ve bu bilim insanlarının yapmış olduğu rasat ve gözlem çalışmaları ile birlikte bu çalışmaların kayda alındığı eserlere yer verilmiştir. İlk kurulan rasathanenin yetersizliği dolayısıyla Halife Me'mûn, Hâlid b. Abdülmelik el-Merverrûdî'ye Şam'da yeni bir rasathane kurması emri vermesi üzerine *Kasîyûn Gözlemevi* (830-833) kurulmuştur. Kasîyûn Gözlemevinde yapılan çalışmalar Şemmâsiyye Gözlemevinde yapılan çalışmalara ek olarak yürütülmüştür. Ayrıca bu gözlemevinde kullanılan rasat aletleri yapımı, burada yapılmış olan çalışmaların kayda alındığı zîc (Rasad'ül Me'mûnî) ve gözlemevinde çalışmış olan astronomlar karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde kurulmuş olan Benî Mûsa Kardeşlerin Rasat Çalışmaları, El-Battânî'nin Rakka Gözlemevi, Ed-Dîneverî'nin Gözlemevi, Sâbit b. Kurrâ'nın Gözlem Çalışmaları, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in Gözlemevi ve Ebû'l Vefâ Bûzcânî'nin Bab-ı Tibn Gözlemevi ve yazar bu gözlemevlerinde yapılan çalışmalara bölümün sonunda değinmiştir.

İkinci Bölüm: X. ve XII. Yüzyıllar Arasında Kurulan Rasathaneler

Kaya bu bölümde X. yüzyıl sonunda kurulmuş olan rasathanelerin IX. yüzyılda kurulanlardan olan farkına ve bu dönemde kurulan gözlemevlerinde uzmanlaşan kadroların çalışmalarına dikkat çekmektedir. Onuncu yüzyıl sonunda kurulan *Şerefüddeve Gözlemevinde* (988) yapılan çalışmalar ilk kez burada çalışma programı hazırlanarak yürütülmeye başlanmıştır. Yapılan rasat çalışmaları iki ayrı resmî belge ile kayıt altına alınmıştır. Kaya, Şerefüddeve Gözlemevini daha önce kurulan gözlemevlerinden ayıran en önemli farkı kurumsal bir mali yapılanmaya sahip olmasına değinmiştir. Şîî-Büveyhi emirliği döneminde kurulmuş olan *Rey (Fabrüddeve) Gözlemevinde* (976-997) daha önceki değinilen gözlemevlerinde yapılan bir çalışma olan ekliptik eğiminin değerlerinin küçülebileceğini öğrenen el-Hucendi, bunu ispatlamak için yaptığı çalışma ve Rey'in enlemini hesaplamasından, gezegenleri rasat etmesi için halkalı bir küre ve bazı enstrümanlar, kadran ve usturlap yerine kullanılabilecek el-âletü's-şâmîle adını verdiği çok fonksiyonlu bir gözlem aleti icat ettiği görülmektedir. XI. yüzyılda kurulan *El-Hâkimi (el-Mukattâm) Gözlemevi* (1009) hakkında yeterli bilgi olmadığına, kurulduğu bölge hakkında, İbn Yunus'un 'Zîc el-Hâkimi eserindeki bilgilere yer verildiği, İbn Yunus'un astronomi ve astroloji ile yoğun şekilde uğraştığı ve İbn Yunus'un bu rasatta yaptığı çalışmaların sonucunun 'Zîc-i el-

Kebir el-Hâkim adlı esrinde topladığına yazar eserinde değinmiştir. 1023-1024 yıllarına gelindiğinde Deylem asıllı Kâkûyilerin kurucusu Alâüddevlâ'nın İsfahan'da valilik yaptığı dönemde İbn Sina, eski astronomik tabloların yetersizliğinden dolayı Alâüddevlâ'den Hamedan'da gözlemevi kurmasını istemesi üzerine *Hamedan (Alâüddevlâ) Gözlemevi* kurulmuştur. Kaya bu gözlemevi hakkında bilgiler verirken aynı zamanda İbn Sina ve çalışmaları hakkında uzunca bahsetmiştir. Hamedan gözlemevinin kuruluşundan elli yıl sonra Büyük Selçuklu Devletinin yükselme dönemlerinden olan Melikşah döneminde, devletin başkenti İsfahan'da *İsfahan (Melikşah) Gözlemevi* kurulmuştur. Kaya, eserinde bu gözlemevi ile ilgili XI. Yüzyılda kullanılan İran takviminin revize edilmesi üzerine kurulan bu gözlemevinin, bu takvimde oluşan zaman kayması ve yanlışlıkların düzeltilmesi için Sultan Melikşah Horasan'dan alimler getirterek rasat inşa edilmesini ve Ferverdin'in ilk günü olan Nevruz'u yerine oturtmaları emri üzerine bu gözlemevinin kurulmasına karar verildiğini söylemiştir. İkinci bölümde ele alınan tarih aralığının sonlarında Fatımi Devleti veziri olan El-Efdâl'in kendi adıyla bir gözlemevi kurdurduğu bu bölümde ele alınan son konudur. Yazar gözlemevinin kuruluşu, El-Efdâl'in hayatı, gözlemevinin faaliyetleri ve burada çalışan gökbilimcileri ele almıştır.

Üçüncü Bölüm: XIII. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kurulan Rasathaneler

Eserin son bölümünde yazar, XII. ve XIV. yüzyıllarda kurulan rasathanelere, yapılan çalışmalara ve bu rasathanelerde görev alan bilim insanlarına yer vermiştir. Bu bölümde en dikkat çeken gözlemevlerinden birisi 1259 yılında İlhanlı hükümdarı Hülâgü Han tarafından kurulan *Merâğa Gözlemevidir*. Eser genel itibari ile Ortaçağ İslam dünyasında kurulmuş olan rasathaneleri konu alırken Merâğa Gözlemevi İlhanlı Devletinin İslamiyet ile hala tanışmadığı bir dönemde kurulmuş olması ve buna eserde yer verilmesi dikkat çekmektedir. Yazar ayrıca bu gözlemevinin kurulmasında büyük etkisi olan Nasîrüddin Tusi'ye, gözlemevi hakkında eserlerinde bilgi veren diğer alimlere ve gözlemevinin mali durumuna değinmiştir. XIV. yüzyılda kurulan ve bu kez İlhanlı Devletinin İslamiyeti kabul etmesinden sonraki yıllarda kurulan *Tebriş Gözlemevi* (1304-1305) ve ŞenbiGazan Külliyesi bu bölümde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın İslamiyeti kabul ettikten sonra ki süreçte yapmış olduğu ıslahatlar, devlet başkentini Tebriz'e taşıması ve ardından Tebriz'in bilim ve kültür merkezi haline

gelmesinden bahsedildiği görülmektedir. Tebriz gözlemevinin kuruluşunun hemen ardından yine İlhanlı hükümdarı olan Olcaytu Han zamanında kurduğu düşünülen *Sultanîyye Gözlemevi* de bu eserde karşımıza çıkar. Eserde son olarak ele alınan ve aynı zamanda Ortaçağ İslam Dünyasının son gözlemevi olan Semerkant Gözlemevi hakkında yazar, gözlemevinin kuruluşundan önce yaşanmış olan hadiseler, burada kurulmuş olan medrese ve verilen ilimlere değinmiş, gözlemevinin inşasında kullanılan malzemelere ve burada yapılmış olan rasat çalışmaları ile varılan sonuçları aktarmıştır. Semerkant Gözlemevinde kullanılan rasat aletleri daha önceki gözlemevlerinde kullanılan rasat aletlerine nazaran tamamının özel olarak tasarlandığı (El-Fahri sekstantı, çemberli âlet, ekvatoriyel çember, çift çember, iki bacaklı âlet, azimut ve yükseklik ölçme âleti, sinüs ve ters sinüsü belirleme âleti, küçük çemberli âlet) ve en önemli alet olan taş kadran ve burada kullanılan birçok aletin Gıyâsüddin el-Kâşî'nin Risale der Şerh Âlet-i Rasad eserinde yer verildiğine de ayrıca değinilmiştir.

Kaya, sonuç kısmında Ortaçağ'da İslam medeniyetinin bir kurumu olarak rasathanelerin Müslümanların ibadet vakitlerini tespit etmek ve dini ibadetlerini zamanında yerine getirmelerini sağlamak için inşa edilmesinden bahsetmiştir. Bu kurumların zaman içindeki gelişimlerinden bahsederek dönem dönem kurulan rasathanelerden örnekler vermiş, gözlemevlerinin ayakta tutulduğu dönemlere ve ayakta tutmaya çalışan kişilere örnekler vermiştir. Eserin sonuç kısmından sonra kaynakça ve dizinler mevcuttur. Eser ana kaynak ve tetkikler çerçevesinde hazırlanmış olup Ortaçağ'da rasathane, gözlemevi ve astronomi bilimi ile ilgilenenlere kaynak oluşturacak niteliktedir.

Sonuç olarak Seyfettin Kaya, ortaya koyduğu bu eser ile İslam dünyasında astronomi alanında yapılan her türlü çalışmaları ve kendisinin de bu eser ile astronomi alanında kaleme aldığı eserlerinin geniş mahiyetini oluşturmaktadır. Kaya, eserinde Ortaçağ İslam dünyasında astronomi ve gözlemevi alanında yapılan çalışmaları ele alarak hedeflediği amaca ulaşmakla birlikte akademiye başarılı bir kaynak sağladığını söylemek mümkündür.